

Етнічний склад студентського контингенту та національне питання в Київському комерційному інституті

Досліджуються особливості етнічної структури студентства Київського комерційного інституту, позиція у національному питанні керівництва вузу та вплив урядової політики на національне питання в межах інституту. Питання вивчається на прикладі аналізу змін у національній структурі студентського контингенту Київських вищих комерційних курсів (Київського комерційного інституту) від моменту їх заснування і до реорганізації в 1920 р.

Ключові слова: національне питання, етнічний склад студентів, Київський комерційний інститут.

Изучаются особенности этнической структуры студенчества Киевского коммерческого института, позиция в национальном вопросе руководства института и влияние правительственной политики на национальный вопрос в рамках института. Вопрос изучается на примере изменений в национальной структуре студенческого контингента Киевских высших коммерческих курсов (Киевского коммерческого института) от момента их основания и до реорганизации в 1920 г.

Ключевые слова: национальный вопрос, этнический состав студентов, Киевский коммерческий институт.

Features of ethnic student's structure of the Kiev commercial institute, the position in the national question of the high school's management and the influence of the government's policy to the national question within the limits of institute are investigated. The question is studied after the example of the analysis of changes in national structure of a student's contingent of the Kiev higher commercial courses (the Kiev commercial institute) from the moment they were based and till reorganization in 1920.

Key words: the national question, ethnic student's structure, the Kiev commercial institute.

Національне питання на українських теренах традиційно належить до найбільш гострих, що само по собі робить актуальним його дослідження на різних етапах вітчизняної історії та на різних рівнях. Розташована на перехресті міграційних шляхів між Сходом і

Заходом¹, між Північчю і Півднем, Україна виявлялась постійно втягнутою у різноманітні етнічні переміщення: представники різних етносів і навіть рас постійно перетворювали українські терени на об'єкт (транзитний чи кінцевий) своїх маршрутів.

Як наслідок, Україна стала багатонаціональною країною, в якій національне питання постійно загострювалось, особливо ж якщо врахувати, що вона сама стала об'єктом експансії сусідніх держав і тривалий період була позбавлена політичної незалежності. Відповідно, держави-поневолювачі визискували всі національності, що проживали на українських землях, заміщували ключові посади в управлінні та економіці України представниками своїх титульних націй, насаджували свою церковну організацію тощо.

Задля послаблення національно-визвольної боротьби українців їм намагалися протиставити національні меншини, що проживали в Україні. Особливо яскраво це проявилось у штучному розпалюванні українсько-єврейського конфлікту, в антиросійській пропаганді польської влади (а в новітній період – також нацистської Німеччини), або антипольської – з боку владних кіл Російської імперії тощо. Причому негативні наслідки подібної пропаганди відчуються в Україні ще й дотепер та розколюють її саму. До цього слід додати і заперечення низкою метрополій факту існування українського етносу й його цілеспрямовану асиміляцію, у чому першорядна роль належала системі освіти.

Тож цілком закономірно, що національне питання, часто не з вини українців, перетворювалось на джерело постійної конфронтації та розколу поліетнічного населення українських земель. Найбільш помітним це ставало в періоди кардинальних змін, що їх досить часто переживала Україна, а після оформлення націоналістичних рухів і перетворення національного фактора на важливу складову міжнародних відносин з другої половини XIX (і особливо з початку XX ст.), гострота національного питання в Україні постійно посилювалась.

Особливість національного питання в Україні на межі XIX–XX ст. полягала ще й у тому, що поряд із посиленням (фактично – пробудженням) національної самосвідомості українців національна ідентичність почала активізуватися й у представників національних меншин,

¹ Південь України, як відомо, входив до т.зв. Євразійського коридору, яким з II тис. до н.е. і до XIII ст. н.е. проходили активні міграції низки східних етносів, тоді як із західного напрямку рухались спочатку германські племена, а згодом й інші етнічні групи. Значною мірою про відновлення ролі України як транзитного коридору між Сходом і Заходом можна вести мову й у зв'язку з сучасною історією, що додатково актуалізує вивчення цієї теми.

що традиційно проживали на території України, і при цьому – посилювались націоналістичні тенденції в політиці метрополій, що володіли українськими землями. Саме в другій половині XIX ст. набула свого завершення урядова політика Російської імперії, в тому числі й у національному питанні, втілюючись у хрестоматійно відому "валуєвську трійку": самодержавство, православ'я, народність. Причому остання складова урядового курсу передбачала планомірну і незворотну русифікацію всіх національних меншин Російської імперії, і в першу чергу – національно близьких російському етносу (слов'янських народів), тобто і українців.

Частина російських урядових (і не лише) кіл виступала за жорстку політику асиміляції національних меншин, що проживали на підвладних Російській імперії територіях. І особливо яскраво виражений характер ця політика мала щодо українців. Хрестоматійно відомі Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. заборонили на підвладних Російській імперії українських землях функціонування української мови у сфері богослужіння, діловодства, освіти і культури загалом. Цей курс у національному питанні посилювався й після придусшення демократичної революції 1905–1907 рр.

Асиміляційна політика проводилась у Російській імперії, зокрема і на підвладних їй українських землях, також і щодо інших національностей. Так, зазнавали численних утисків у релігійній, культурній та освітній сферах поляки, євреї та інші національні меншини [26, с. 205–211]. Проте, окрім заборони розвитку власної культури, щодо останніх існували також і обмеження їх проживання в містах та при зарахуванні до вищих навчальних закладів імперії. Було встановлено 3%-ий (поза межею осілості – 5%-ий) поріг прийому представників єврейської національності до вузів. Проте це був явно незадовільний відсоток, який не міг покрити прагнення євреїв Російської імперії до вищої освіти. Дискримінаційну політику царська влада проводила також і щодо кримських татар, гагаузів та інших національних меншин, що мешкали в Україні, яких змушували приймати російський варіант православ'я, переходити на російську мову тощо. Наприклад, для студентів та випускників вузів (як і для інших груп загалом) діяли навіть спеціальні матеріальні заохочення у разі переходу в православ'я [4].

Таким чином, етнічні спільноти, що проживали в Україні, об'єктивно мали об'єднати зусилля в сфері захисту своїх законних прав у національно-культурній сфері. Але влада, аби зберегти своє панування в цій національній околиці імперії, постійно прагнула зіткнутися українців та євреїв, так само як і поляків, проводячи таким чином традиційну політику, суть якої була сформульована ще в часи римського імператора Августа в сентенції "поділяй і володарюй". Проявом

подібної політики можна розглядати так звану "справу Бейліса", яка мала посилити антисемейські настрої населення підвладних Російській імперії українських земель і спрямувати народне незадоволення своїм становищем не проти влади, а проти однієї з національних меншин.

Паралельно з політикою нацьковування тривала й асиміляторська політика царської влади, одним із головних каналів якої (поряд з бюрократичним апаратом і армією) виступала система освіти [13; 25; 27; 14]. Так, після певної лібералізації національного питання, обумовленого послабленням влади в період першої російської революції 1905–1907 рр., новий провідник урядового курсу прем'єр-міністр П.А.Столипін (а також і проурядовий склад Третьої Державної Думи) у 1907–1910 рр. видає низку указів, відповідно до яких заборонялось створення будь-яких "іноземницьких (тобто неросійських – А.Ч.) організацій", навчання українською та мовами інших національних меншин, видавнича справа українською мовою та завезення україномовної друкованої продукції з-за кордону, переслідувались діячі національних рухів [2, с. 89–90; 3, с. 187; 15, с. 298; 16, с. 412–413; 17, с. 88–90; 19, с. 283–286]. Учні навіть карали за вживання української мови в стінах навчальних закладів [20, с. 58–60]. У сфері ж освіти законом від 22 серпня 1909 р. було знов спеціально зроблено застереження про процентну норму євреїв у навчальних закладах імперії (включно із середніми навчальними закладами). І подібна спрямованість урядової політики Російської імперії у національному питанні не припинилась до моменту її розвалу в 1917 р. [1; 25; 27].

Проте ситуацію в національному питанні на українських землях, що перебували у складі Російської імперії, на початку ХХ ст. не слід розглядати однобічно – урядовці не могли охопити своїм контролем усіх сфер життя на всіх рівнях. Відповідно, завжди існували можливості для обходження найбільш одіозних заборон. Тож ситуація насправді була досить різноманітною та динамічною, і її вивчення на підставі джерельного матеріалу дозволить найбільш об'єктивно відобразити загальну ситуацію в історичному поступі України на початку ХХ ст.

У цій статті стан національного питання на українських землях (що перебували у складі Російської імперії) на початку ХХ ст. досліджується на прикладі Київського комерційного інституту, конкретніше – на специфіці етнічної структури студентського контингенту та політики його керівництва у національному питанні, що до певної міри суттєво розходились із офіційним підходом. Проте закономірно, що це був лише один із низки подібного роду винятків, виявлення та вивчення яких дозволить здійснити більш достовірну реконструкцію стану

національного питання та історичної ситуації загалом, що мали місце на українських теренах у зазначений період.

Створений завдяки зусиллям прогресивної частини професури Університету Св. Володимира та інших демократичних сил міста в 1906 р. у Києві [23; 21; 22] на хвилі національно-демократичного піднесення, що її породила перша російська демократична революція 1905–1907 рр., Київський комерційний інститут був приватним навчальним закладом вищого типу, що готував економістів і при наборі до якого не існувало дискримінації ані за національною, ані за гендерною (в ньому на рівних навчались як чоловіки, так і жінки) ознаками. На жаль, даний факт і досі залишається майже невідомим загалу. Виняток – коротка згадка про етнічний склад студентства Інституту в ювілейному виданні, присвяченому 90-річчю з дня його заснування [24, с. 17]. Та, на щастя, зберігся значний масив архіву цієї інституції, що проливає світло й на це питання [5; 6; 7; 10; 11]. Тут, зокрема, містяться загальні статистичні дані по студентству за різні роки, що містять й відомості щодо етнічного складу студентства, особові справи самих студентів тощо.

Як свідчать офіційні статистичні дані, студенти Київського комерційного інституту (на момент його відкриття – тобто у 1906–1907 н.р., коли він функціонував під назвою Київських вищих комерційних курсів), за національною ознакою, поділялись наступним чином: 207 іудеїв, 106 православних (українці та росіяни), 9 католиків (вочевидь, поляки), 2 лютеран (німці-колоністи чи вихідці з прибалтійських губерній), 1 караїм [10, оп. 1, спр. 19, арк. 56 зв.]. Наведена конфесійна належність не дозволяє встановити пропорцію між українцями та росіянами, але досить чітко дозволяє визначити частку студентів-євреїв. Останні, як видно з наведеної офіційної статистики, домінували, становлячи мало не 2/3 кількості студентів інституту, що для вузів Російської імперії було явищем екстраординарним. Водночас схожа ситуація (із суттєвою часткою єврейського елементу серед учнів) спостерігалась і в низці інших навчальних закладів комерційного профілю Києва [5, оп. 5, спр. 31, арк. 12 зв.] та й всіх українських земель загалом [5, оп. 1, ч. III, спр. 2856, арк. 15]. Таким чином, дана тенденція наочно засвідчує важливу роль євреїв у економічному житті українських земель підвладних Російській імперії. Незмірно більшу за їх відсоткову частку в загальній кількості населення цих земель.

Станом на 1 травня 1907 р. пропорція студентів (за національною ознакою) на Київських вищих комерційних курсах дещо змінилась, але не суттєво: 186 іудеїв, 104 православних, 4 католики, 4 протестанти та 1 представник іншого віросповідання [10, оп. 1, спр. 19, арк. 72–73]. Під час складання цього статистичного звіту вжито також і градацію

студентів за національною ознакою (хоча не виділені українці, яких включено до графи "росіяни"): 186 євреїв, 98 росіян, 4 поляки, 4 німці, 3 грузин, 2 вірмен, 1 литовець, 1 інших [10, оп. 1, спр. 19, арк. 72–73]. Отже, представники єврейської національності серед студентів Київських вищих комерційних курсів продовжували домінувати. Також цікаво зазначити, що єврейський елемент домінував і з-поміж жіночої частини студентства курсів: зі 163 курсисток 92 були іудейського віросповідання, 56 – православного, 12 – римо-католицького і 3 – лютеранського [10, оп. 1, спр. 19, арк. 59].

Навесні 1908 р. структура студентського контингенту Київських вищих комерційних курсів була наступною: 197 євреїв, 104 православні, 9 католиків та 1 караїм [10, оп. 1, спр. 19, арк. 9 зв.]. Тобто частка євреїв дещо зросла при збереженні старої кількості православних, тобто росіян, українців та білорусів.

Однак у 1908 р. Київські вищі комерційні курси були реорганізовані на Київський комерційний інститут. Це був вже типовий вищий навчальний заклад, що означало його більшу підконтрольність та підзвітність відповідним урядовим розпорядженням та установам. Тож це закономірно зумовило зменшення відсотка євреїв у його студентському контингенті: якщо до 1908 р. вони становили чи не найбільшу групу студентів, то після 1908 р. їх відсоток почав зменшуватись.

Станом на 1910 р. студенти за конфесійною ознакою (яка частково дозволяє робити висновки і про їх національну належність) розподілялись наступним чином: 1014 осіб були юдеями, 814 – православними, 67 – католиками, 17 – протестантами, 15 вірмено-григоріанами, 2 – караїмами [12, с. 42]. Отже понад 50% студентського контингенту Київського комерційного інституту становили євреї. І це при тому, що офіційно вироблені "Правила прийому до Київського комерційного інституту" (пункт 6) обмежували частку євреїв серед студентів 5% [6, оп. 8, спр. 538, арк. 13]. Така відсоткова норма (щодо прийому євреїв) діяла і в інших вузах. Натомість у Київському комерційному інституті її обходили: вочевидь, давався взнаки його приватний статус, але не тільки – тут слід вбачати щось більше – прагнення керівництва інституту до ігнорування дискримінації за національною ознакою. Між іншим, навіть після надання Київському комерційному інституту статусу державного (1912 р.) національний склад його студентів кардинально різнився від інших вузів імперії, у яких домінував російський елемент. Так, у 1912–1913 навчальному році з-поміж студентів Київського комерційного інституту було 1875 представників єврейської національності (у 1913–1914 н.р. – 1384), росіян (в цій категорії були й українці та деякі ін.) 879 (у 1913–1914 р. – 2211), поляків 124 (у 1913–1914 р. – 334), грузин 74 (у 1913–1914 р. –

89), німців 56 – (у 1913–1914 р. – 71), вірмен – 43 (у 1913–1914 р. – 60), 1 татарин (у 1913–1914 р. – 12), 1 караїм (у 1913–1914 р. – 6), інших національностей – 4 особи (у 1913–1914 р. – 12) [6, оп. 8, спр. 891, арк. 1–1 зв.].

Як бачимо, за ці два роки відбулось суттєве збільшення серед студентів представників всіх етнічних груп (при цьому майже утричі, так само як і кількість "руських", зросла чисельність поляків, а татар у 12 разів). Також з-поміж студентів були не лише вихідці мало не з усіх частин Російської імперії, але й піддані інших держав: 7 підданих Німецької імперії, 6 – Австро-Угорщини, 1 – Туреччини [6, оп. 8, спр. 823, арк. 58].

Показовим є той факт, що в статистиці студентів, що призначалась для офіційної звітності, кількість студентів-юдеїв була дещо меншою за внутрішню – 1444 проти 1875 за 1912–1913 н.р. [6, оп. 8, спр. 891, арк. 11 зв.]. Цей факт засвідчує свідоме приховування керівництвом інституту реальної кількості певних етнічних груп у студентському середовищі, чому сприяв його приватний статус.

Однак у 1912 р. інститут був зрівняний у правах з державними вузами, а отже, і контроль за ним з боку влади ще більше зріс. Тож кількість студентів-євреїв уже в наступному році суттєво зменшилась – до 180 проти 2536 студентів православного та старообрядницького віросповідань [6, оп. 8, спр. 891, арк. 15]. Але водночас вони становили відтепер майже повний склад вільних слухачів: з-поміж 489 вільних слухачів, що числились в інституті у 1913–1914 н.р., 467 були особами єврейської національності [6, оп. 8, спр. 891, арк. 15]. Проте це знову ж стосувалось офіційної звітності, тоді як реально кількість євреїв і на стаціонарі була набагато більшою за офіційно заявлену (становили 1384 особи) [6, оп. 8, спр. 891, арк. 1–1 зв.].

Загалом, судячи з порівняння зведених даних із офіційних звітів та внутрішньої статистики Київського комерційного інституту, можна переконливо стверджувати, що керівництво цього навчального закладу свідомо покривало відмінності між реальною пропорцією окремих національних спільнот у межах свого студентського контингенту та офіційними вимогами до національної пропорції.

Даний висновок засвідчується не лише співставленням реальної та офіційно заявленої статистики національного складу студентства, а й політикою у створенні студентських національних організацій. Так, станом на 1911 р. при Київському комерційному інституті діяло понад сорок студентських товариств, основна маса яких являла земляцтва, з-поміж яких були не лише організовані за регіональним (катеринославське, чернігівське, одеське, полтавське, воронізьке, миколаївське, курське, костромське, орловське, самарське, смоленське, подільське,

новозибківське земляцтва, гурток киян), а й за національним (український гурток, прибалтійське, бессарабське, північнокавказьке та кавказьке земляцтва, каса взаємодопомоги вірмен, гурток з вивчення єврейської культури, товариство польської молоді, наукове товариство студентів-грузин) принципом [6, оп. 8, спр. 8–10, 49 56, 135–147, 320].

При аналізі національних студентських організацій Комерційного інституту показовим є те, що вони засновувались саме з метою вивчення та популяризації відповідної національної культури, що було добре відомо керівництву вузу, яке затверджувало установи кожної студентської організації. Так, затверджений 6 травня 1912 р. радою інституту "Устав наукового гуртка студентів-грузин" прямо зазначав, що метою цієї організації є "научное исследование социально-экономического положения Грузии" [6, оп. 8, спр. 320, арк. 5]. Схожу мету переслідував і Український гурток, що вбачав своїм ключовим завданням "содействовать развитию украинского национального самосознания" [6, оп. 8, спр. 8, арк. 3].

Водночас, надаючи дозвіл на діяльність грузинського, польського, українського та ін. національних студентських товариств, керівництво Київського комерційного інституту 20 жовтня 1908 р. відмовило у реєстрації "Общества великороссов", яке хотіли заснувати шовіністично налаштовані студенти інституту (при цьому відмова була мотивована формальним посиланням на те, що керівництво інституту не отримало писаної програми товариства) [6, оп. 8, спр. 7]. І водночас було дозволено заснування (а потім і підтримувалась діяльність) "Українського гуртка" ("Українська студентська громада").

Дана організація особливо цікава, оскільки засвідчує значний рівень розвитку українського національного руху в стінах Комерційного інституту, де не лише з-поміж викладачів траплялись національно свідомі українські діячі (О.О.Русов, О.В.Корчак-Чепурковський), а й навчалось чимало осіб, що згодом стали активними учасниками українських визвольних змагань 1917–1921 рр., будучи в українському національному таборі (С.І.Остапенко, М.М.Ковалевський, С.І.Березняк, В.Є.Свідзинський та ін.)

2 жовтня 1908 р. ініціативна група Українського гуртка звернулась безпосередньо до Ради професорів Київського комерційного інституту з проханням "в возможно скорейшем времени легализовать Украинский кружок" [6, оп. 8, спр. 8, арк. 2], і дане прохання було задоволено. Устав Українського гуртка при Київському комерційному інституті (затверджений керівництвом інституту) передбачав спільну роботу його членів щодо вивчення та популяризації знань з історії, етнографії та економіки України [6, оп. 8, спр. 8, арк. 45]. В умовах, коли саме

згадування назви "Україна" могло кваліфікуватися відповідними державними структурами імперії як відкритий прояв сепаратизму, це було надзвичайно сміливо (навіть попри російськомовний текст програми¹), а тому не дивно, що керівництво інституту замовчувало факт його існування перед владою: як впливає з матеріалів цього гуртка, що містяться в архіві Київського комерційного інституту, керівництво інституту дало дозвіл на його діяльність в стінах вузу 21 жовтня 1908 р., але при цьому не проінформувало про це київського губернатора і згодом під час відповідних звернень правоохоронних органів заявляло, що точно не знає, чи існує подібна організація [6, оп. 8, спр. 8, арк. 8]. Подібну сміливість можна розглядати як прояв відповідних симпатій у національному питанні з боку керівництва вузу (у разі інформування влади остання могла б відмовити у його легалізації). Керівництво інституту і в подальшому всіляко підтримувало Український гурток та захищало його перед владою. Так, у 1910 р. було видано Столипінський циркуляр про заборону реєстрації "інородницьких" (тобто неросійських) організацій. Почалась перевірка та закриття вже існуючих організацій національного спрямування. 18 вересня 1910 р. директор інституту М.В.Довнар-Запольський, відповідаючи на запит до нього з боку місцевої влади щодо характеру діяльності Українського гуртка при інституті, запевняв, що він є цілком лояльним до влади. Аналогічну відповідь Довнар-Запольський дав і на запит судового слідчого Київського окружного суду від 7 лютого 1911 р. [6, оп. 8, спр. 8, арк. 10–11].

Показово, що підтримку діяльності Українського гуртка надавав не лише директор інституту, але й викладачі, зокрема О.І.Ярошевич та О.В.Корчак-Чепурковський, які неодноразово брали на себе відповідальність за проведення вечорів гуртка [6, оп. 8, спр. 8, арк. 12–19]. При цьому заходи, що їх влаштовував гурток, не завжди мали цілковито аполітичну спрямованість. Так, у квітні 1912 р. гурток організував проведення лекції, що присвячувалась творчості В.Винниченка.

Не були "чистими" в плані лояльності щодо влади і безпосередні члени Українського гуртка. Так, з 1912 р. його головою був студент першого курсу економічного відділення М.Ковалевський (в майбутньому – міністр УНР), який вже перебував під негласним наглядом

¹ Тут знову ж таки дався взнаки комплекс подвійної лояльності (зовнішнє, і суто формальне, декларування своєї відданості владі при внутрішній опозиції щодо неї): устав, який мав зберігатися серед паперів інституту і який могли перевірити представники влади, був написаний російською мовою; натомість різного роду листівки, відозви і т.п. продукція Українського гуртка, призначена для загалу, складалась українською мовою.

поліції, а скарбником – П.І.Левицький, самостійник, що в лютому 1914 р. брав участь в антиурядових виступах у Києві. Наступний, після Ковалевського, голова організації С.І.Березняк належав до есерів, а у 1917 р. був активним членом Центральної Ради.

Таким чином, Український гурток (Українська громада), що існував при Київському комерційному інституті з 1908 р. (і припинив діяльність, вочевидь, у другій половині 1914 р.), став проявом симпатій професорсько-викладацького складу цього вузу до українського питання (і загалом – національної толерантності), а також своєрідною школою політичного зростання та підвищення національної самосвідомості його членів, окремі з яких в подальшому брали активну участь у визвольних змаганнях 1917–1921 рр.

Не був одноманітним (за національною ознакою) і професорсько-викладацький склад Київського комерційного інституту. Його першим ректором був білорус М.В.Довнар-Запольський, а з-поміж викладачів були також українці (О.О.Русов, К.Г.Воблий та ін.), росіяни, німці (О.О.Ейхельман, Р.Р.Якубовський та ін.), євреї (О.В.Абрамович та ін.) і навіть іноземні піддані (наприклад, лектор італійської мови Альфред Антонович Бартоломуччі був італійським підданим) [6, оп. 8, спр. 315, арк. 41].

З початком Першої світової війни репресії у національному питанні в Російській імперії посилились, але керівництво інституту прагнуло максимально забезпечити інтереси своїх студентів, незалежно від їх національності. Тож частка студентів неросійського походження залишалась вищою порівняно з іншими вузами. Станом на 1 січня 1917 р. студенти Київського комерційного інституту за конфесійною ознакою розподілялись наступним чином: православні – 4246 (у 1916 р. – 3741), католики – 685 (у 1916 р. – 481), юдеї – 456 (у 1916 р. – 476), протестанти – 203 (у 1916 р. – 132), старообрядці – 26 (у 1916 р. – 50), караїми – 12 (у 1916 р. – 13), "прочих вероисповеданий" – 249 (у 1916 р. – 154) [6, оп. 8, спр. 891, арк. 15]. І навіть попри відповідні урядові розпорядження в інституті продовжували навчатись піддані держав, що воювали з Росією, і їх виключення відбулось лише у 1915 р., але з обмовкою, що воно є тимчасовим, "на время войны" [6, оп. 8, спр. 823, арк. 91–95].

Демократична революція лютого 1917 р. призвела до ліквідації етнічних обмежень при вступі до навчальних закладів. Більше того, євреї часто звертались з вимогою направлення до комісара народної освіти, аби їх зараховували до вузів без іспитів як осіб, що зазнавали дискримінації "за старого режиму" [6, оп. 8, спр. 1].

Досить складно прослідкувати зміну етнічної структури студентства інституту в роки українських визвольних змагань 1917–1921 рр.,

але окремі документи з архіву інституту дають підстави робити висновок про перманентні збільшення відсотка українців (особливо в період Гетьманату), а також євреїв. У цей період в інститут приходили навчатись і національно свідомі студенти українського походження, зокрема О.П.Довженко [6, оп. 5, спр. 2508].

Станом на 17 січня 1919 р. (якраз у розпал боротьби за Україну) в інституті нараховувалось 5315 студентів. При цьому з-поміж 3260 абітурієнтів осені 1918 р. 1561 особа, або 47,9%, були юдеями, 1434, або 44%, – православними, 195 осіб, або 6%, – католиками, 36 осіб, або 1,1%, – лютеранами, решта (14 старообрядців, 8 менонітів, 4 вірмено-григоріанина, 3 караїми, 3 баптисти, 2 мусульманина) становили близько 1% [6, оп. 8, спр. 891, арк. 96].

На жаль, відсутні вичерпні статистичні дані за другу половину 1919–1920 р., але в цей час почалось чергове зменшення кількості студентів, як і криза вищої освіти загалом, спричинена остаточним руйнуванням традиції та докорінними змінами в усіх сферах життя. Після остаточного встановлення радянської влади у Києві в другій половині 1920 р. остання взяла курс на реорганізацію Київського комерційного інституту. Було проведено чистки з-поміж його викладацьких кадрів та студентського контингенту. При цьому численні позитивні досягнення "дожовтневого періоду" були свідомо забуті, що зумовило сучасний стан незнання, а звідси й відсутності досліджень з історії Київського комерційного інституту.

Роблячи загальні висновки щодо досліджуваної теми, можемо констатувати, що керівництво інституту проводило власну політику в національному питанні, що характеризувалась значною ліберальністю, порівняно з офіційним урядовим курсом. Це виявилось, по-перше, у намаганні всіляко запобігти дискримінації за етнічною ознакою при вступі до інституту чи при підборі викладацьких кадрів. По-друге, керівництво вузу свідомо підтримувало діяльність різних студентських організацій національного спрямування. Зокрема, сам факт легального існування Українського гуртка в інституті у 1908–1914 рр., тобто в період столипінської реакції, для якої хрестоматійно відомим фактом вважається начебто повна відсутність легальних українських організацій, змушує по-новому поглянути на цю епоху.

Заслугує на детальніше вивчення і популяризацію інформація щодо позитивного вирішення національного питання в Київському комерційному інституті в досліджуваний період. Адже ж в стінах цього вузу не відбулось жодних сутичок на національному ґрунті, а керівництво інституту (навіть попри загрозу репресій з боку державних органів, які тоді проводили яскраво виражену шовіністичну політику) спромоглось задовольнити національно-культурні права представників

всіх національностей, що навчалися у ньому, шляхом дозволу на створення і підтримку різноманітних національно-культурних товариств.

Отже, дана тема потребує подальшого вивчення і може бути покладена в основу розробки об'єктивної історії міжнаціональних взаємин в Україні. Це є конче потрібним для з'ясування всіх проблемних питань (як і розвінчання міфів) навколо національного питання в українській історії. Все це потрібно не лише з точки зору об'єктивного наукового уявлення про розвиток України, але й задля позитивного вирішення національного питання в нашій державі в майбутньому, що є одним з найбільш актуальних та першочергових завдань, від вирішення якого значною мірою залежить не лише нормальний розвиток України, але й питання збереження її цілісності і загалом майбутнє як окремої суверенної держави.

Література

1. Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60–90-х рр. XIX ст. / В. Й. Борисенко. – К. : Наукова думка, 1980. – 155 с.
2. Грицак Я. Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 356 с.
3. Гусев В. І. Історія України / В. І. Гусев, Ю. О. Калінцев, С. В. Кульчицький. – К. : Вища школа, 2003. – 431 с.
4. Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. 16.
5. ДАК, ф. 94.
6. ДАК, ф. 153.
7. ДАК, ф. 183.
8. ДАК, ф. 227.
9. ДАК, ф. 228.
10. ДАК, ф. 229.
11. ДАК, ф. 871.
12. Записка о Киевском коммерческом институте. – К., 1910. – 62 с.
13. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX в. / А. Е. Иванов. – М. : Институт истории АН СССР, 1991. – 392 с.
14. Иванов А.Е. Студенчество России в конце XIX – начале XX в. / А. Е. Иванов. – М. : РОССПЭН, 1999. – 394 с.
15. Історія України: нове бачення. – К. : Україна, 1996.
Т. 1. – 1996. – 350 с.
16. Литвин В. М. Історія України / В. М. Литвин, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко. – К. : Знання-Прес, 2002. – 669 с.
17. Мицик Ю. А. Історія України / Ю. А. Мицик. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2004.
Ч. II. – 2004. – 130 с.
18. Полянская Л. И. Документы к истории высшего образования в России / Л. И. Полянская // Исторический архив. – 1958. – № 1. – С. 222–227.

19. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – К. : Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 336 с.
20. Чикаленко Є. Х. Спогади (1861–1907) / Є. Х. Чикаленко. – Нью-Йорк : Українська вільна Академія Наук у США, 1955. – 503 с.
21. Чуткий А. І. До сторіччя першого економічного вузу України / А. І. Чуткий // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2007. Вип. 37. – 2007. – С. 246–256.
22. Чуткий А. Київський комерційний інститут: історія заснування / А. Чуткий // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2007. Т. 15. – 2007. – С. 131–136.
23. Чуткий А. Професура Університету Св. Володимира і вища жіноча освіта у Києві (друга половина XIX – початок XX ст.) / А. Чуткий // Історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 87–92.
24. Шляхом до національного економічного / А. Ф. Павленко, Т. Д. Бондар, М. І. Вакулєнко, С. В. Степанєнко, М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 1998. – 160 с.
25. Щєтїніна Г. І. Університети в Росії и устав 1884 года / Г. І. Щєтїніна. – М. : Наука, 1976. – 230 с.
26. Щєрбак Н. Колоніальна політика російського царизму щодо української культури (друга пол. XIX ст.) / Н. Щєрбак // Четверта Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. 26–27 березня 1998 р. : доповіді та матеріали. – К., 1999. – 294 с.
27. Яковлев В. П. Самодержавие и российские университеты в годы реакции / В. П. Яковлев // Вестник Ленинградского университета. – Л., 1972. – № 8. – Вып. 2. – С. 42–49.

УДК 94(477):303.446.4–058.237

М.О.Бистра, М.В.Кириченко

Українська радянська інтелігенція в 20–40-ві рр. XX ст.: еволюція образу у вітчизняній історіографії

У статті розглянуто широке коло праць вітчизняних дослідників, на основі яких простежується еволюція образу інтелігенції в 20–40-ві рр. XX ст. Автори звернулися до історії формування поняття "інтелігенція", зробили спробу порівняльної характеристики доробку радянських і пострадянських (сучасних) істориків щодо згаданої наукової проблеми.

Ключові слова: інтелігенція, еволюція образу, вітчизняна (радянська, пострадянська) історіографія.

В статье рассмотрен широкий круг работ отечественных исследователей, на основе которых прослеживается эволюция образа интеллигенции в 20–40-е гг. XX в. Авторы обратились к